

Demircan, Ömer (1996). *Türkçenin Sezdizimi. Sesler, Sesbirimler, Ayırıcı Özellikler, Ses Değişimleri, Vurgu, Vurgulama, Ezgi, Ezgileme*. İstanbul: Der Yayınevi. X+196 s.

Bu kitapta ölçünlü Türkçenin sesletimi göz önünde bulundurularak Türkçenin sesbilimi (fonolojisi)¹ betimlenmektedir. Ö. Demircan, 'sesbilim' yerine kullandığı 'sesdizim'i; "sözlü dilde yalnızca sesbirimleri seçen ve bağlayan fiziksel bir eylem değil, dilde kullanılan tüm anlamlama birimlerini belirleyen, onların *olmazsa olmaz* öğelerinden biri(Ö); gerek ulusal (ya da yöresel) ortak dilin, gerekse alan dilleri ve o dillerde kurulan ayrı ayrı söylemlerin taşıyıcısı" (s.175) olarak anlamaktadır. Doğal olarak bu kitap, yazarın da belirttiği gibi, bir "sesletim uygulama- araştırma"(diksiyon) kitabı olmayacaktır. Yine yazarın belirttiği gibi, "öyle bir metin ancak bütün sesdizim (sesbilim) özellikleri betimlendikten sonra yazılabilir" (s.175). Bu durumda Türkçenin sesletimi ile ilgili uygulama ve alıştırmalar, dizinler; her hazırlayıcının kendi kullandığı dile göre ortaya koyduğu birtakım çabalar olmaktan öteye geçemeyecektir. Ö. Demircan, bir kitap içinde birtakım "liste ve açıklamalarla sunulan eksik sesletim bilgisinin dil kullanımına bir yararı" (s.175) olmayacağını söylemekte, öylesini "olmasa da olur" (s.175) biçiminde nitelemekte ve bu nedenle Türkçeyi sesbilim açısından ayrıntılı bir biçimde betimlemeye yönelmektedir.

Türkçenin Sezdizimi, 4 bölümden oluşmaktadır: I. Bölüm (s.1-34) içinde Sezdizim, Seslerin Oluşumu ve Seslerin Kullanılışı alt bölümleri bulunmaktadır. Sesbilim (fonoloji) ile sesbilgisi (fonetik) arasında Prag Okulundan bu yana bilinen farkı verip sesbilimin sesbilgisi ve biçimbilim (morfoloji) ile olan ilişkisine değindikten sonra Ö. Demircan, sesbilimin yazının evrimiyle ilgisi üzerinde durmakta, yazım-söyleyiş ilişkisiyle ilgili

¹ Demircan *sesdizim* terimini İng. *phonology* karşılığında kullanmaktadır. Türkçede kullanılan dilbilim terimlerinde ölçünleşme (standartlaşma) sağlanamadığından İng. *phonology* karşılığında Türkçede kullanılan sesbilim ve *görevsel sesbilim* terimlerine üçüncü bir karşılık olarak *sesdizim* de eklenmiş olmaktadır. Yazar *sesbilim* terimini ise İng. *phonetics* karşılığı olarak kullanmaktadır. Türkçedeki dilbilim terimlerinin pek çoğunda yaşanan bu karmaşanın ölçünleşme sağlanmadan aşılması güç görünmektedir.

olarak Osmanlıcadaki ve Türkçedeki duruma değinmektedir. Ayrıca çeşitli dilbilim anlayışlarının sesbilim kavramlarına farklı ağırlıklar vermesiyle ilgili bilgiler de sunulmaktadır. Daha sonra yer verilen “Seslerin Oluşumu” başlığı altında ses organları, “Sesletme Ürünleri” başlığı altında da hece türleri ve gırtlak çarpması sesinin yorumu ve dağılımına yer verilmektedir. “Seslerin Kullanılışı” alt başlığı altında yapısal sesbilimin bir birimi olarak sesbirim, sesbirimin içerdiği anlam ayrımı/ karşıtsal özellikler -ki bunlar hem parçalı sesbirimler açısından hem de bürünsel (*prosodic*) açıdan verilmektedir-, “ses” ile “harf”in Türkolojide karıştırılması üzerinde durulduktan sonra ayırıcı özellikler ile Türkçenin betimlenmesi yapılmaktadır. Demircan bu alt bölümde sesbirimin betimleyici, ayırıcı özelliklerin ise üretici bir kuramın birimleri olduğu ve o amaçla kullanıldıklarını vurgulayıp dil öğretenlerin yalnızca sesbirimlerini tanımalarının yeterli olmadığını belirtmektedir (s.31).

II. Bölüm (s.35-64) tamamen uygulamaya ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle ölçünlü Türkçedeki sesbirimler ve çevresel özellikleri üzerinde durulmuş, ayırıcı özellikleriyle Türkçedeki ünlüler ve ünsüzler betimlenip daha sonra da uzunluk ve uzatmaya yer verilmiştir. Demircan bu bölümde, Türkçenin sesbilimine yönelik yeni değerlendirmeler ve betimlemeler yapmaktadır. Uzunluk konusunda, yumuşak g ile ilgili olarak yaptığı değerlendirme bu kapsamdadır.

Kitabın III. Bölümü (s.65-122) sesbilimsel etkileşime ayrılmış olup “Sesdizimsel Etkileşim” başlığını taşımaktadır. Bu bölümü Demircan, biçimbirimler dizilirken oluşan sessel etkileşime ayırmış, “sözcük ve çekim düzeyinde kalınarak, kök denilen bağımsız biçimbirimlerle onlara katılan bağımlı biçimbirimler, yani ekler arasındaki sesdizimsel etkileşimde, ya da sözcüklere uygulanan anlamlama işlerinde oluşan ses değişimleri”ni (s.65) ele almıştır. Önceki sesbilim çalışmalarından farklı olarak hece, bir birim olarak betimlenmiş, ayrıntılı biçimde ele alınıp çözümlenmiştir. Daha sonra üretimsel sesbilimdeki kural yazımı hakkında açıklamalar yapıp ses değişimleri üzerinde durulmuş ve kimi kurallar teknik yazımla verilmiştir. Yalnızca ünlüleri etkileyen değişimler yanında yalnızca ünsüzleri ve hem ünlüleri hem de ünsüzleri etkileyen değişimler üzerinde ayrıntılarıyla durulmuştur. Buna ek olarak hece düzeyindeki değişimler ve işlemler üzerinde de tüm yönleriyle durulup yansıma sözcüklerle ilgili ayrıntılı betimlemelere gidilmiştir. Hece düzeyindeki değişimler ve işlemlere ayrılmış alt bölümde geçiş sesleri, ses türemesi, ses/hece düşmesi, ünlü/hece düşmesi, kaynaşma ve yer değiştirme konularına yer verilmiş, ikileme ile

ilgili olarak sesbirim ikilemesi ve hecesel ikileme, hece katımı, kavşak ve durak, sözcükleşmedeki dizim konuları işlenmiştir. Daha sonra yansıma sözcükler sesbilimsel açıdan ayrıntılarıyla ve her yönüyle ele alınmıştır. Böylelikle Ö. Demircan, şimdiye kadar gelişmeli sesbilgisi/sesbilim başlığı altında yapılan açıklamalardan farklı bir bakış açısıyla tüm sesbilimsel etkilenmeleri, ikileme ve yansımaları da kapsayacak biçimde bütüncül bir anlayışla betimlemiştir.

Kitabın IV. Bölümü (s.123-174) ise “Sesbilim Örtüleri veya Bürünler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde kendisinin önceden çalışmış olduğu vurgu, durak ve ezgi konuları daha değişik ve bambaşka gözlerle incelenmiştir. Bu bağlamda vurgu ile ilgili olarak vurgu bileşenleri, dereceleri, ilintileri, ayrıca vurgulama ve ekler, vurgulama ve sözcükler, bileşik sözcüklerde vurgu, sözdizimsel birimlerle ilgili olarak tamlama ve tümce vurgusu, olağan/ karşıtsal vurgu ayrımı tüm yönleriyle incelenmiştir. Benzer biçimde ezgi konusuyla ilgili olarak da perde değişimleri, ton biçimleri ve anlamları üzerinde durulup ton değişim örnekleri verilmiş, tümce türleri ve tümce sonu perde değişimleri ile ikilemeli sözlerde vurgu ve ton üzerinde çalışılmıştır. Böylece Demircan, Türkçedeki bürünler üzerinde ilk kez bu denli ayrıntılı bir çalışma ile karşılaşmamızı sağlamıştır.

Kitap, Sonsöz’den (s.175-177) sonra yer alan Göndermeler (s.179-183), Ad Dizini ve Genel Dizin ile sona ermektedir.

Demircan’ın akademik yaşamında sesbilim ve sesbilgisi çalışmalarının büyük bir yer tuttuğu bilinmektedir. Hem kitapları hem de makaleleri bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ancak *Türkçenin Sesdizimi*, kendisinin bu alanda yaptığı yoğun çalışmalara başka bir-iki araştırmacı tarafından yapılanların da eklenmesiyle ortaya çıkarılmış bir ürün değildir. Bu kitapta sesbilim konularına öncekilerden farklı bir bakış açısıyla yaklaşılmış, bu yaklaşımda tutarlı bir biçimde hece temel alınmıştır. Yazarın kendi deyişiyle “sesleri ve sesletim olaylarını açıklamak için hece temel alınınca seslerin dizilişlerinde daha önce değinilmemiş, genel okura sunulmamış yanlar ortaya” çıkmış (s.176), tartışılmakta olan sorunlarla ilgili yeni yorumlarla karşılaşmıştır. Doğal olarak bu yanların ve yorumların ortaya çıkışı, Demircan’ın emeklerinin, birikiminin ve bunların damıtılmasının bir sonucudur.

Kamile İmer